

ESTETIK KATEGORIYALAR TIZIMINING SHE'RIYATDAGI IFODASI

Manzura Pirnazarova

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Omon Matjon ijodida go'zallik, fojeaviylik, komiklik kabi estetik kategoriyalarning bir-biriga muvofiq ravishda mavjud bo'lishi va shu jihatlarning o'quvchi zehni va shuuriga ta'siri kabi masalalar yoritilgan. Omon Matjon ijodida estetik kategoriyalar tizimi shoirning pirovard maqsadiga mos ravishda muayyan mezonlar asosida shakllangani ochib berilgan.

Kalit so'zlar: go'zallik, fojeaviylik, komiklik, estetik kategoriya, ruhbaxshlik.

Annotation: In this article, issues such as the existence of aesthetic categories such as beauty, tragedy, comedy and the influence of these aspects on the reader's mind and consciousness are highlighted in the work of Amon Matchon. In the works Amon Matchon, it is revealed that the system of aesthetic categories was formed on the basis of certain criteria in accordance with the ultimate goal of the poet.

Key words: beauty, tragedy, comedy, aesthetic category, motivation.

Badiiy adabiyotda go'zallik, fojeaviylik, komiklik kabi estetik kategoriyalar bo'lib, ularning barchasi yoki bir qismi muayyan ijodkor asarlarida bir-biriga nisbat e'tibori bilan muvofiq ravishda mavjud bo'ladi. Shu nuqtai nazardan Omon Matjon ijodida qayd etilgan estetik kategoriyalarga qo'shimcha ravishda ruhbaxshlikni darj etish lozim, nazarimizda. Bir ijodkor asarlari estetik kategoriyalarning qay biri ustunligi yoki yaqqol ko'zga tashlanishini uning san'atkorligi yoki mahorat mezonlariga bog'liq bo'lmasa ham, o'quvchi zehni va shuuriga ta'siri kabi omillarga o'z hukmini o'tkaza olgani sababi jiddiy masala sanaladi. Shu bois ham, M. Qo'shjonov "Estetik kategoriyalarning jamuljamigina hayotni adabiyotda aks ettirish masalalari bo'yicha tasavvurimizni to'ldirishi mumkin, xolos" deya, "Dialektika kategoriyalari singari go'zallikning estetik kategoriyalarida ham ko'tarinkilik, fojeaviylik, komiklik bir-biri bilan bog'langan bo'ladi, biri ikkinchisini to'ldiradi yoki biri ikkinchisi uchun shart va sharoit yaratadi, aks holda ular real hayotni to'laligicha aks ettira olmaydi" – Yu. Borevning degan fikrlaridan iqtibos keltiradi [Кўшжонов М. 5:301].

Fikrimiz isboti sifatida "Ming bir yog'du" dostonidan quyidagi parchani keltiramiz:

Til! Xalq ruhining go'zalligini asrovchi tilsim!

Yurakdan chiqayotgan sirli ehtirolarni,

orzularni olam borlarida moddiylashtiruvchi mo'jiza! (EH, 36)

Shoir ushbu satrlarda go'zallik kategoriyasiga til bilan bog'liq ravishda juda aniq ta'rif bermoqda: go'zallik – hissiyotlarni moddiylashtiruvchi mo'jiza. Haqiqatan, bizning go'zallik haqidagi tushunchamiz biror narsa haqida

tasavvurlarimizning hissiyotimizda naqadar moddiylashuviga bog'liq. Masalan, mehr tushunchasi haqida tasavvuri tiniq kishi kimningdir yoki nimaning o'ziga nisbatan bo'lgan mehrini hatto vujudida moddiy iliqlik shaklida qabul qiladi. Yoki nimadandir qattiq ranjigan paytingizda qafas ichida turgan yuragingizda jizg'anakka o'xshash his tuyasiz. Demak, shoirning go'zallik borasidagi fikrlari boshqa barcha estetik kategoriyalarga ham xosdir. Shuning uchun shoir o'z asarlaridagi mavhum tushunchalar mavhum tushunchalarga aylangunicha, ya'ni hissiy ta'sir moddiy ta'sirga aylangunga qadar qayta-qayta ishlagan. Masalan, "Seni yaxshi ko'raman" she'rida quyidagi satrlar har kimning hissiy borlig'i, shuur olami kengligiga bog'liq ravishda moddiylashadi:

Sen oppoq ko'ylakda –
 Qorasoch,
 Tushimda ko'rinding yosh pari.
 Va bor-yo'q xotirov olamim
 Chekindi ruhimdan tashqari.
 Kim bo'lding? Tanimni osmondan
 Quyoshga nur qilib elatgan!
 Kim bo'lding? Mudroq bu tanamda
 Sanoqsiz daraxtlar gullatgan! (IYo, 221)

Mana shu satrlarni o'qigan o'quvchi o'z zehnda sodir bo'layotgan hissiyot ko'zgasida hatto umrida ko'rmagan parilarini o'rta yasharidan "yosh"ini ("yosh pari") farqlaganda holda ko'radi. Demak, shoir badiiylikda estetik kategoriyalar o'rnini nihoyatda teran anglagan, uning ijodida bu kategoriyalar uyg'unligi va bir-biribilan uzviy stixiyali jarayon mahsuli emas, ular shoirning muayyan maqsadlari, o'z oldiga qo'ygan ustuvor vazifalari adosi yo'lida yuzaga kelgan.

Shoir ijodida obrazlar tizimi ancha boy bo'lishi bilan birga tizimsizdir. Ana shu tizimsizlikning o'zi badiiy ijod uchun o'ziga xos tizim sanaladi. Bu borada adabiyotshunos olim M.Qo'shjonovning quyidagi satrlarini eslash lozim bo'ladi: "Haqiqiy san'at va adabiyotda ma'lum bir tipdagi obrazlarni yaratishning qolipi yo'q, bo'lishi ham mumkin emas. Har bir ijodkor o'z iste'dod yo'nalishi bog'liq dunyoni idrok etishdagi individual qarashlari asosida ijobiy qahramon obrazini yaratadi va faqat unga xos xususiyatlar bilan boshqalardan farq qiladi. Mabodo obrazlar klassifikatsiya qilinadigan bo'lsa, bu ishni obrazlarniig ko'proq umumbelgilari asosidagina qilish mumkin" [Қўшжонов М. 5:308]. Shuning uchun ham tadqiqotlarda to'g'ri ta'kidlanganidek, "o'zbek adabiyotshunosligida... drama, komediya, tragediya janrlari o'rganilgan bo'lsa-da, go'zallik, ulug'vorlik, xunuklik, komiklik va fojiaviylik, ularning ifodalanishida o'ziga xoslik va bir-biri bilan aloqasi kabi badiiy-estetik masalalar deyarli, o'rganilmagan. Komiklik va fojiaviylik, satira

va yumor, dramatismga oid ayrim masalalar ham, aksariyat hollarda, faqat dramatik tur va uning janrlariga xos xususiyatlar sifatida o'rganilgan, xolos" [Ахронкулов А.П.1:5]. Shu o'rinda A.Ahronqulov Yu.Borevning yuqoridagi fikrlarining davomi sifatida aytgan "Hayot estetiklik jihati bilan juda boy va xilma xil: unda go'zallik, ulug'vorlik, fojaviylik, komiklik, epiklik, dramatiklik va hokazolar murakkab bir tarzda bog'langan va alohida holda, deyarli, hech qachon uchramaydi" – degan fikrini keltiradi. Shunday ekan, borliqni badiiy o'zlashtirishning maxsus turi bo'lgan adabiyot va san'atda ushbu kategoriyalarning o'zaro munosabati, ta'siri va uyg'unligiyanada yorqin tarzda o'z badiiy ifodasini topadi. Zero, o'zbek adabiyotining mazmun-mundariyasi juda boy bo'lib, unda nafaqat dramatik, balki epik, lirik, liro- epik tur va janrlarda ham ko'plab badiiy yuksak asarlar yaratilgan

Terannigoh munaqqidning "Haqiqiy san'at va adabiyotda ma'lum bir tipdagi obrazlarni yaratishning qolipi yo'q"ligi haqida mulohazalarini ayni Omon Matjon ijodi ham ko'rsata oladi. Hatto bir shaxs yoki predmet va yoxud his shoir ijodida bir- biridan farqlanuvchi mutlaq qarama-qarshi obraz yaratishga xizmat qiladi. Masalan, uning ikki she'rida ayni bir – buxorolik bolalar ikki xil obrazda namoyon bo'ladi. Biri "Bolalarga bir nima bering" she'rida dori sepilgan dalaga haydalgan bolalar kimningdir umrini farovon qilish uchun qattiq mehnatga, kimlardir bol tatishi uchun zahar yutishga mahkum insonlar obrazini yorqin yaratishga xizmat qilgan. Ayni shu she'rda estetik kategoriya sifatida fojaviylik ham namoyon bo'ladi:

Bolalar, qo'llari yorilgan, qora,
Ko'pi yalangoyoq, juldur, saranglab,
Jenyaga, kosmosdan tushgan odamdek,
Hayron boqardilar nenidir anglab. (O'BO, 81)

Shoirning boshqa bir she'rida xuddi shu buxorolik bolalar bilan vatan nimaligini anglamagan insonlar obrazi yaratiladi. Ijodkor, qanchalik og'ir va g'ayritabiiy tuyulmasin, shunday obraz yaratgan. Bir qarashda buning uchun shoirdannorozi ham bo'lamiz. Lekin bu real fojaviylikni aniq-tiniq yaratish uni qabul qilishdan og'ir bo'lgani, ya'ni shoir bu obrazni chizish uchun bizda uning mushohadasidan hosil bo'lgan og'riqdan ko'ra ham og'ir bir hisni boshidanginaemas, butun vujudidan o'tkazganini o'ylab, bu noroziligimizni izhor qilishdan o'zimizni tiyamiz:

"Buxoroda, ba'zi yosh bolalar Bahovaddin Naqshbandiy dahmasining rangin toshlarini ushatib, xorijiy sayyohlarga saqichga alishtirayotganliklarini eshitib...

Ey sen, Buxoroning aziz naqshlarin
Uvatib, saqichga alishgan bola,
Nahotki, sezmadim, shahar holidan
Hatto shu sayyohning ko'zida jola?!

Nahotki, sen uchun Ulug'bek qurgan
Ilm darvozasin buzasan o'zing,
Toleing ranglarin ko'ra olmasang,
Musulmon bo'lsang-da, ko'r bo'lsin ko'zing... (O'BO, 7)

Adabiyotshunos M.Qo'shjonov qarashlariga suyanadigan bo'lsak, adabiyotda va san'atda shunday asarlar ham borki, ularda biz katta insoniy fojiani ko'ramiz. Ularda tasvirlangan fojia qahramonlarning ma'lum bir muhitda adashishlari, ikkilanishlari, ma'lum bir pozitsiyada mustahkam turolmasliklari, boshqacha qilib aytganda to'g'ri va noto'g'ri tebranishlariga bog'liq. Fikrimizcha, bularning barchasi Omon Matjon ijodida estetik kategoriyalar tizimi shoirning pirovard maqsadiga mos ravishda muayyan mezonlar asosida shakllanganini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахронқулов А.Р. Ҳозирги ўзбек прозасида комиклик ва фожиавийликнинг бадиий уйғунлиги: Филол. фанлари номз... дисс...– Тошкент, 2009.– Б. 5.
2. Омон Матжон. Эркин ҳаволарда. – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997.
3. Омон Матжон. Ўртамизда биргина олма. – Тошкент: Ёш гвардия, 1990.
4. Омон Матжон. Иймон ёғдуси. – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995.
5. Қўшжонов М. Танланган асарлар. “ШАРҚ” НМАК. Тошкент-2018 – Б. 308.